

Անահիտ Վանոյի Եզանյան

բ.գ.թ., դոցենտ

ԵՊՀ, Արտասահմանյան գրականության ամբիոն

annyeanyan@yahoo.com

Ամփոփագիր

Հոդվածը քննության է առնում ժամանակակից գրող Էլիֆ Շաֆաքի գրական աշխարհայացքն ու ստեղծագործությունը: Շաֆաքը համարվում է անգլիալեզու գրող, ում արմատները սերում են Թուրքիայից, սակայն իր նարատիվները կիրառելի են համաշխարհային կոնտեքստում: Շաֆաքի ստեղծագործությունները կարելի է բնորոշել և՛ որպես մոդեռնիստական, և՛ որպես պոստմոդեռնիստական, սակայն գրաքննադատներն այս հարցում միակարծիք չեն: Շաֆաքի վեպերում առկա է պոստմոդեռնիստական մոտեցում՝ հեքիաթային և իրական տարրեր միաձուլում, ինչպես նաև մոդեռնիստական տարրեր՝ ներքին աշխարհի և ֆրագմենտար պատումի առկայություն:

Հետաքրքրական է նաև այն, որ լեզվական մակարդակում գրողական ոճի ձևավորման և կայացման համար Էլիֆ Շաֆաքը օգտագործում է ինտերտեքստուալություն՝ համեմելով դրանք կրոնական խորքային գաղափարախոսությամբ: Հետևելով պոստմոդեռնիստական գրականության բոլոր սկզբունքներին և չափորոշիչներին՝ Էլիֆ Շաֆաքը ստեղծում է յուրատեսակ հեքիաթային իրականություն, որում առկա ինտերտեքստուալ տարրերը, որոնք որոշակիորեն վերարտադրված են հեգնանքի միջոցով, դառնում են բանալիներ՝ կերպարների ինքնակերտման և ինքնաբացահայտման ճանապարհին: Շաֆաքի շատ գաղափարներ լավագույնս արտացոլված են նրա «Ճարտարապետի աշակերտը» վեպում, որտեղ քննության են առնված Ստամբուլ քաղաքի վարք ու բարքը:

Կողք կողքի ներկայացնելով տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներին՝ Շաֆաքը առաջ է մղում համամարդկային համերաշխության և մարդասիրության գաղափարները: Էլիֆ Շաֆաքը հատուկ ուշադրություն է դարձնում նաև ֆեմինիստական թեմաներին՝ իբրև արդի կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը անդրադառնալով նաև պատմական հիշողության կարևորությանը:

Հիմնաբառեր. Էլիֆ Շաֆաք, անգլո-թուրքական գրականություն, պոստմոդեռնիզմ, ինտերտեքստուալություն, հեքիաթային պատում, Արևելքի և Արևմուտքի սինթեզ, միջմշակութային ինքնություն:

Ներածություն

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել և քննության առնել ժամանակակից անգլիացի գրող, ազգությամբ թուրք Էլիֆ Շաֆաքի ստեղծագործական արվեստն ու գաղափարները, վեր հանել Շաֆաք – գրողի ասելիքը ժամանակակից գրական աշխարհում: Հոդվածի ուսումնասիրման առարկան Էլիֆ Շաֆաքի ստեղծագործությունն է, նրա գրական ուղին պոստմոդեռնիստական գրականության համատեքստում: Սույն ուսումնասիրության օբյեկտը Շաֆաքի վեպն է, որտեղ լավագույնս դրսևորվում են գրողի հանդուրժողական և մարդասիրական գաղափարները: Թեմայի արդիականությունն այն է, որ Շաֆաքի բարձրաձայնած թեմաներն ու խնդիրները ստեղծագործական ինքնության և ազգային կոլորիտի պահպանման ուղեցույց են դառնում, լուծում տալով պատմական հիշողության հարցադրումներին: Շաֆաքի համարձակ գաղափարները կարող են նպաստել հայկական հարցի միջազգային ճանաչմանը և ճշմարիտ գնահատականին: Հոդվածում ուսումնասիրությունը կատարված է վերլուծական մեթոդի հիման վրա:

Ինչպես նշում է Շաֆաքն իր «Ճարտարապետի աշակերտը» վեպում «Յուրաքանչյուր լավ արհեստ ունեցող քո ուսուցիչն է՝ անկախ նրանից, թե ինչ ազգության է պատկանում: Չէ՞ որ նկարիչներն ու արվեստագետները միևնույն կրոնին են հարում» [Shafak., 162]:

Էլիֆ Շաֆաքը համարվում է թուրք-բրիտանական գրականության լավագույն ներկայացուցիչներից մեկը, ով գրելով թե՛ անգլերեն և թե՛ թուրքերեն լեզուներով, վեր է հանում անհատի ձևավորման վրա ներազդող կարևորագույն խնդիրները՝ դրանք ներկայացնելով միջմշակութային հարացույցում: Նա ոչ միայն վիպասան, պատմվածագիր, էսսեիստ, այլ նաև կանանց իրավունքների պաշտպան և ջատագով: Գրեթե իր բոլոր ստեղծագործություններում նա անվերապահորեն պաշտպանում է իր կերպարներին նրանց շնորհելով ազատ կամքի և իրավունքի դրսևորման հատկանիշներ:

Էլիֆ Շաֆաքի գրչին են պատկանում 17 աշխատություններ, որոնցից 11-ը վեպեր են և թարգմանվել են շուրջ 53 լեզուներով: Դրանց թվին են պատկանում՝ «Ստամբուլի բիճը», «Սիրո քառասուն կանոնները», «10 րոպե 38 վայրկյան այս տարօրինակ աշխարհում», «Ճարտարապետի աշակերտը» և այլն: Իր հետաքրքիր և լայնախոհ ստեղծագործությունների շնորհիվ Շաֆաքն արժանացել է բազմաթիվ գրական մրցանակների տարբեր երկրներում: Նրան շնորհվել է Ֆրանսիական «Գրականագիտության առաջամարտիկ» տիտղոսը, նա ստացել է «Նարնջագույն մրցանակ» Անգլիայում, Դուբլինի գրական մրցանակ և այլն:

Էլիֆ Շաֆաքի հետաքրքրությունն ու ներգրավվածությունը կանանց և առհասարակ փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանման հարցում պայմանավորված է այն փաստով, որ նա մագիստրոսի աստիճան է ստացել միջազգային հարաբերություններ ուսումնասիրելիս՝ պաշտպանելով «Սեռային և կանանց իրավունքներ» թեզը: Նա կանանց և փոքրամասնությունների իրավունքների ակտիվիստ է, պայքարում է խոսքի

ազատության համար: Շաֆաքը նաև գրում և խոսում է մի շարք հարցերի վերաբերյալ, ներառյալ համաշխարհային ու մշակութային քաղաքականությունը, 2017 թվականին «Politico» մեդիա կազմակերպության կողմից դարձել է այն 12 մարդկանցից մեկը, որը «ձեր սրտին կտա մեծ թռիչք և սատարում» [Varadarajan, 19]:

Պետք է նշենք, որ կանանց իրավունքների պաշտպանման խթանը նրա համար հանդիսացել է իր ընտանիքը. գրողի ծնողները բաժանված էին, և անհայր մեծանալու արդյունքում նրա մոտ ձևավորվել է մայրիշխանական ձգտումները: Նա ինքն էլ ականատես է եղել միայնակ կնոջ տառապանքներին և հասարակության մեջ դժվար ինտեգրման խնդիրներին:

Հարկ է նշել, որ Էլիֆ Շաֆաքի ստեղծագործությունները բխում են ժամանակակից մարդու ձգտումներից, սակայն դրանք միահյուսվում են հեքիաթայինին և հնագույն մշակույթին, որը միանգամայն այլ փայլ ու երանգ է հաղորդում նրա սյուժեին: Նրա հերոսները կարծես թե տարրալուծվում են ժամանակին՝ դրանով իսկ պահպանելով ժամանակակից մարդուն հարիր անհատական արժեքներն ու հատկանիշները: Նման աշխատանքների թվին է դասվում «Ճարտարապետի աշակերտը» վեպը: Սույն վեպը հանդիսանում է անհատի զարգացման և հոգեկերտվածքի ձևավորման հայեցակարգերը ներկայացնող մի նմուշ, որի շնորհիվ տեսնում ենք անձի հոգու հարստացման մի շարք փուլերի ընթացքը:

Եվ այսպես, Էլիֆ Շաֆաքը համարվում է անգլոթուրքական գրականության լավագույն ներկայացուցիչներից մեկը Եվրոպայում, ով իր համարձակ և վստահ կանացի ծայնով ներկայացնում է թուրքական և Կովկասյան մշակույթը, պատմությունը և մարդկանց: Ինչպես ինքը՝ հեղինակն է նշում անգլիացի լրագրող Վիլիամ Սքիդելսկիի հետ հարցազրույցում. «Թուրքիայում տղամարդիկ գրում են, իսկ կանայք կարդում են: Ես ցանկանում եմ տեսնել հակառակը» [Shafak, 430]:

Էլիֆ Շաֆաք ստեղծագործողը ներկայացնում է մոդեռնիստ կնոջ կերպարին հատուկ առանձնահատկությունները և համարձակորեն պատկերում իրականությունը՝ իր դառը հետևանքներով, առանց ավելորդ հուզումների և զգացողությունների: Ինչպես արդեն նշվեց, նրա՝ որպես մոդեռնիստ գրողի ձևավորմանը նպաստել է իր ֆեմինիստ մայրը: Իր վեպերում հեղինակն անդրադառնում է այնպիսի խնդիրներին, ինչպիսիք են այն բոլոր տառապանքները, որոնք մենք հասցնում ենք մեր հարազատներին, սիրելիներին և հակառակը: Օրինակ, մայր-որդի, ուսուցիչ-աշակերտ, կին-ամուսին փոխհարաբերություններ: Եվ հետաքրքիրն այն է, որ շատերը կարծում են, որ երբ խոսքը գնում է թուրք կամ այս դեպքում մուսուլման կնոջ մասին, սյուժեն հիմնականում պետք է լինի միայն կանանց իրավունքների պաշտպանության և նրանց դերի մասին հասարակության մեջ: Շաֆաքը հիմնականում գրում է անգլերեն, այնուհետև այդ գործերը թարգմանվում են իր կողմից թուրքերեն, և հետո խմբագրվում: Փաստորեն, նա մի վեպը կարծես թե գրում է երկու անգամ: Հեղինակը նշում է, որ երբ նա գրում է տառապանքի և փնտրտուքի մասին, առավել հեշտ նա այդ ամենը նկարագրում է թուրքերեն, իսկ հումորի,

հեզնանքի և սիրային հարաբերությունների փոխակերպումները առավել հեշտ տրվում են անգլերենով:

Փաստորեն, ստացվում է այնպես, որ Շաֆաք ստեղծագործողը յուրատեսակ կամուրջ է Ասիական և Եվրոպական երկրների միջև, և անգամ որոշակիորեն փոխկապակցում է դրանք: Որպես ստեղծագործող՝ Էլիֆ Շաֆաքը կողմ է միայն համերաշխության, բարեկամության և հանդուրժողականության: Իր վեպերում նա ներկայացնում է ոչ միայն թուրքական վարքերն ու բարքերը, ավանդույթները և դրանցում առկա խնդիրները, այլ նաև հարևան ազգերին և նրանց լավ կողմերը: Նա կարծում է, որ Եվրոպայում շատերը չգիտեն և չունեն Ասիական վարքուբարքի ճիշտ ընկալումը, ինչպես նաև հարուստ և բազմաբովանդակ մշակույթի մասին: Այդ մշակույթը բազմազան է, առեղծվածային, կրոնական տարրերով առլեցուն և բավականին իմաստալից: Հեղինակի գլխավոր նպատակն է այդ մշակույթի մեջ գտնել անհատի ինքնաբացահայտման սահմաններն ու նրա ներքին ցանկությունների իրագործման ճանապարհը: Այս նպատակի հենքը բխում է մոդեռնիստական ուղղվածության հայեցակարգերից, քանի որ մոդեռնիստական գրականության գլխավոր խնդիրն ու թիրախը մարդն է՝ իր ներքին հոգեբանական խնդիրների ինքնաբացահայտումներով և ինքնաիրագործման դրսևորումներով: Մոդեռնիստ գրողն օգնում է վերլուծել այդ բոլոր գործընթացների ճանապարհները:

Մոդեռնիզմը առանձնանում է իր ոճով՝ հակադրվելով ավանդական գրելաոճին թե՛ պոեզիայում, թե՛ արձակ գրականության մեջ: Մոդեռնիստ ստեղծագործողները փորձարկումներ են կատարել գրական կառույցների և արտահայտման ձևերի հետ, որը փաստարկվում է Էզրա Փաունդի՝ «Նորացրե՛ք դա» լոզունգով [Pound, 89]: Այս շարժումը բխում էր ավանդական արտահայտչաձևերի փոփոխման և ժամանակի նոր զգացողությունները արտահայտելու ձգտումից: Առաջին համաշխարհային պատերազմի սարսափները խթան դարձան՝ վերանայելու հասարակական արժեքները:

Էլիֆ Շաֆաքն իր վեպերում անդրադառնում է նաև պատերազմական տարիների հետևանքներին, դրանցից առաջացած տառապանքներին և անհատի ներքին զգայականությանը: Այստեղ տեղին է հիշել նաև, որ թուրք հեղինակ Էլիֆ Շաֆաքը չի խորշում խոսել հայերի ցեղասպանության մասին և իրատեսորեն ներկայացնում է, որ «Երանի թե հայերը մոռանային, իսկ թուրքերն էլ հիշեին» [Shafak, 429] :

Էլիֆ Շաֆաքի բոլոր վեպերում կարելի է գտնել կյանքի, սիրո կրոնի և առհասարակ աշխարհընկալման մասին հետաքրքիր մոտեցումներ, և դա առավել հստակ երևում է «Ճարտարապետի աշակերտը» վեպում: Նրա գրական ոճն առանձնահատուկ է նրանով, որ այն ընդունելի է բոլորի կողմից՝ անկախ սեռից, տարիքից, ազգային և կրոնական պատկանելությունից: Ինչպես նշում է ինքը՝ հեղինակը. «Իմ բոլոր վեպերում ես փորձել եմ ծայն տալ բոլոր անձայններին: Ես գրել եմ փոքրամասնությունների, տեղահանվածների և աքսորյալների մասին: Ես ցանկանում եմ, որ նրանց պատմությունները լսելի լինեն» [Shafak, 427]:

Լինելով մոդեռնիստ գրող, ով ոչ միայն ստեղծագործող է, այլ նաև միջազգայնագետ և քաղաքագետ՝ նա իր վեպերը դարձնում է յուրատեսակ մանիֆեստ՝ ներկայացնելով այն համայն աշխարհին՝ առանց որևէ խտրականությունների: Ահա և հեղինակի գլխավոր մոդեռնիստական ձեռքբերումը՝ խոսել նրանց մասին, ովքեր ունեն դրա կարիքը: Իր վեպերում նա անվերապահորեն պատկերում է նաև թուրքական մշակույթի բացասական գծերն ու հատկանիշները և բոլորովին վատ չի ընկալում այն մոդեռնիստական միտումը, որ իր ազգության կողքին կարող է ապրել և զարգանալ մեկ այլ՝ առավել որակյալ մշակույթ: Նա կողմնակից է միայն բարեկամության, մշակութային սինթեզին և դրա փոխներգործությանը:

Ինչպես հարիր է մոդեռնիստական գրականության ներկայացուցիչներին՝ Էլիֆ Շաֆաքը կոսմոպոլիտեն է և համաձայն է բոլոր ազգերի համերաշխ փոխկապվածությանը: Նրա համար աշխարհի բոլոր կրոններում Աստված նույնն է, և կարևոր չէ նրա անվանումներն այլ լեզուներում: Այլ կերպ ասած, ըստ Շաֆաքի՝ անհատը պետք է մի քանի մշակութների հարացույցում գտնի իր սեփական մտքերի և ինքնադրսևորման ճանապարհը: Մոդեռնիստական գրականության մտքերի հոսքին զուգահեռ՝ նրա ստեղծագործություններում նկատելի են դառնում հատուկ խորհրդանիշները: Այդ իսկ պատճառով էլ հեղինակի վեպերը կարծես թե լողում են մոդեռնիստական և պոստմոդեռնիստական գրականության տիրույթներում. նրա վեպերում տեսնում ենք պոստմոդեռնիստական գրականությանը հարիր գրական տեխնիկաներ՝ ինտերտեքստուալություն, հեգնանքի այլակերպ արտահայտում, անհատի ինքնության ինքնաբացահայտում:

Էլիֆ Շաֆաքն իր վեպերում մոդեռնիզմից նուրբ անցում է կատարում պոստմոդեռնիզմին՝ ներառելով այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են ինտերտեքստուալությունն ու ֆանտաստիկան կամ հեքիաթայինը: Պոստմոդեռնիզմը հիմնականում բնութագրվում է հեգնանքի, սկեպտիցիզմի կամ ավանդույթների մերժման միտումներով: Պոստմոդեռնիստ գրաքննադատությունը իր մեջ է ներառում այնպիսի գաղափարներ, ինչպիսիք են՝ օբյեկտիվ իրականությունը, բարոյականությունը, ճշմարտությունը, մարդկային էությունը, խելամտությունը, գիտությունը և սոցիալական առաջընթացը [Bauman, 26]:

Պոստմոդեռնիզմը բավականին բարդ ժամանակահատվածի ծնունդ է, ինչի արդյունքում էլ այս գրականությունը տարբերվող է, բարդ, դժվար հանգուցալուծելի և ընկալելի: Պոստմոդեռնիստական բոլոր տեքստերը կապված են այլ տեքստերի, որոնցից շատերը զանազան այլ եղանակներով հարաբերակից են միևնույն թեմատիկ գաղափարին: Այս բոլոր միջոցները, որոնք օգտագործվում են այս կամ այն հեղինակի կողմից, միտված են շեշտադրելու թեմային վերաբերող բոլոր առնչությունները, որոնք իրենց մեջ ներառում են նմանակումները, մեջբերումները կամ պարզապես ուղիղ վկայակոչումները, նուրբ ակնարկները, որոնք կարող են կապված լինել նաև այլ նյութերի հետ: Վերոնշյալ բոլոր գրական միջոցների ընդհանրությունները համատեղվում են մեկ երևույթի ներքո՝ ինտերտեքստուալություն:

«Ճարտարապետի աշակերտը» վեպը հենց պոստմոդեռնիստական գրականության արդյունք է, որն իր մեջ է կրում ինտերտեքստուալության վերոնշյալ դրույթներն ու չափանիշները: Այս վեպում է, որ հեղինակը պոստմոդեռնիստական լույսի ներքո իր ընթերցողին է ներկայացնում տվյալ ժամանակի նորարարություններն ու ավանդույթները, անցյալն ու ներկան: Բավականին հետաքրքիր է այն ընթացքը, թե ինչպես է հեղինակը միաձուլում պատմությունը գրական ստեղծագործությանը՝ տալով խորքային սյուժե:

Քսաներորդ դարում էկզիստենցիալիզմը և պոստմոդեռնիզմը դրեցին կամքի երրորդ տարբերակը, որը կարծես թե մշակութաբանության մեջ այս պահին վերջին փուլն է: Այս ուղղությունների ներկայացուցիչները գտնում էին, որ մարդու գոյությունը թերևս կողմնորոշվում է կյանքի և ուժի կամքով: Պոստմոդեռնիզմը առաջ քաշեց նաև հեգնանքի կամ երգիծանքի առկայությունը գրականության մեջ, որը ոչ թե իրականության լուսավոր քողարկումն է, այլ մարդկային հասարակությանը բնորոշ մշակութային իրողություն, որը պայմանավորված է սուբյեկտիվությամբ: Սուբյեկտիվության հանգամանքն ավելի է կարևորվում, երբ հաշվի ենք առնում, որ երգիծանքը միշտ դրսևորվում է որպես կենսական իրողությունների անհատական ընկալում և իմաստավորում: Երգիծանքից անբաժան սուբյեկտիվությունը նկատի ունենալով է ոուս գրականագետ Դ. Նիկոլաևը գրում. «Եթե վեպերում կամ դրամայում հեղինակը ձգտում է արտացոլման առավելագույն «օբյեկտիվության», ապա սատիրայում ակնհայտորեն տեսանելի է նրա սուբյեկտիվությունը: Գրող-երգիծաբանը չի էլ մտածում իր զգացմունքները թաքցնելու մասին» [Николаев, 38]:

Ըստ Շաֆաքի՝ իր ներսում ամբարված են արևելյան և արևմտյան պատմությունները, որոնց հատման սահմաններն ինքն անգամ չի կարող տարանջատել: Այդ իսկ պատճառով էլ նրա վեպերում և հատկապես «Ճարտարապետի աշակերտը» վեպում չկա հստակ սահման հեքիաթայինի և իրատեսականի միջև: Վեպում հեքիաթային տարրերով հեղինակը ներկայացնում է թուրքական կայսրության ներքին հակասությունները, թուրք հասարակության մեջ առկա հավատալիքները, իսկ իրատեսական տարրերով պատկերում թուրքական հասարակության մաս կազմող այլ ազգերի գլոբալ խնդիրները կայսրության ներսում: Իբրև լավագույն լուծում՝ հեղինակը դրանք միաձուլում է այնպես, որ ընթերցողը չի կարողանում գտնել այն նուրբ սահմանը, որտեղ սկսվում է իրականությունը և հատվում են հեքիաթայինի տարրերը:

Մեկ այլ կարևոր բաղադրիչ, որն առկա է Էլիֆ Շաֆաքի վեպերում, այդ թվում՝ նաև «Ճարտարապետի աշակերտը» երկում, կրոնական գաղափարախոսությունն է, որը ներկայացված է բավականին նուրբ և մակերեսային տարբերակով՝ բոլորովին չառանձնացնելով քրիստոնեությունը, իսլամը և բուդդայականությունը: Անգամ այս երեք կրոնների պարագայում նկատվում է հեղինակի միաձուլման ջանքը, ըստ որի՝ կրոնները ունեն միևնույն գաղափարն ու նպատակը, և վերաբերմունքը բոլոր կրոնների նկատմամբ պետք է լինի միանշանակ հանդուժելի և հարգալից:

Քսաներորդ դարում քրիստոնեական և մահմեդական գաղափարների, մշակույթի ճգնաժամն առավել արտահայտվում է անհանդուրժողականությամբ: Տվյալ ժամանակաշրջանի գրականությունը՝ էկզիստենցիալիզմ, մոդեռնիզմ, սյուռեալիզմ, որդեգրում են այդ բոլոր դրույթները: Գրեթե այդ նույն ժամանակահատվածում գերմանացի աստվածաբան Դիտրիխ Բոնհեֆերը նշում է. «Մենք շարժվում ենք դեպի անկրոն ժամանակներ, մարդիկ այլևս չեն կարող լինել կրոնական» [Banhoeffer, 279]: Բոնհեֆերը պնդում է, որ քսաներորդ դարում մարդն այլևս կրոնական ինստիտուտին չի ենթարկվում, քանի որ այն արդեն սպառել է իրեն: Եվ չնայած կրոնը մեր օրերում ճգնաժամ է ապրում, այնուամենայնիվ, Բոնհեֆերը կարծում է, որ քրիստոնեական մետաֆիզիկական ճշմարտությունը կկարողանա հաղթահարել այդ ճգնաժամը:

Վստահորեն կարող ենք ասել, որ Էլիֆ Շաֆաքի միտումը՝ ծուլել կրոնն ու գրականությունը, կայանում է նրանում, որ նա ձգտում է դարձի բերել բոլոր ժողովուրդներին՝ ասելով, որ հնարավոր է ապրել կողք կողքի՝ հետևելով այլ կրոնների և հավատալով միևնույն Աստծուն: Ըստ Շաֆաքի՝ կրոններում առկա լավագույն դրույթը մարդասիրությունն ու հոգևոր հարստությունն են:

Էլիֆ Շաֆաքի ստեղծագործություններում հստակ պահպանվում են արական և իգական սեռերին հատուկ կարևոր ասիական բնորոշումները: Սակայն, որոշակի ֆեմինիստական հայացքների գերակայությունը մատնանշում է նաև, որ անգամ քաղաքները նրա վեպերում որոշակի սեռային առանձնահատկությունների նկարագիր ունեն: Ինչպես օրինակ, իր հարցազրույցներից մեկում հեղինակը նշում է, որ իր համար Ստամբուլը կանացի կերպար է, որը մշտապես ենթարկվում է որոշակի դժվարությունների: Իսկ ահա Լոնդոնը միանշանակ հերմաֆրոդիտ է՝ իր հստակ տղամարդկային գծերով, որոնց մեջ են մտնում հիշողությունները և սառը անհատականությունը, խոժոռությունը, և կանացի՝ ոճային, նորացված և ձգողական հատկություններով: Չնայած Շաֆաքի ստեղծագործություններում կարելի է գտնել ֆեմինիստական տարրեր, սակայն նրա յուրահատկությունը կայանում է նրանում, որ այնտեղ չկա արական կամ իգական գերակայություն, այլ՝ արականի և իգականի գեղեցիկ միաձուլում:

«Ճարտարապետի աշակերտը» վեպը Էլիֆ Շաֆաքը գրել և հրատարակել է 2013 թվականին: Այն համարվում է հեղինակի լավագույն գործերից մեկը՝ «Ստամբուլի բիճը» և «Սիրո քառասուն կանոնները» վեպերից հետո: «Ճարտարապետի աշակերտը» վեպը հիմնականում նկարագրում է պատմական իրադարձություններն ու իրողությունները, որոնք տեղի են ունեցել Օսմանյան կայսրության ժամանակահատվածում:

16-րդ դարում ծավալվող իրադարձությունները պատկերում են սուլթանի պալատական կյանքն ու բազմաշերտ կապերը, որոնք առկա են արքունիքում: Այստեղ ամեն բան ենթակա է մոռացության, և դա է պատճառը, որ սուլթան Սուլեյմանը, իսկ նրա մահից հետո էլ իր դուստրը՝ Միհրիմանը, ցանկանում են վառ պահել իրենց տոհմի անունն ու մզկիթների շնորհիվ անմահանալ: Նրանք մզկիթներ են կառուցել տալիս, որոնց յուրաքանչյուր դետալը կարծես թե պատմություն և մեծ իմաստ ունի:

«Ճարտարապետի աշակերտը» վեպում քաղաքի և մշակույթի վերարտադրումը մարդու ինքնաընկալման և ապագայի մասին պատկերացումների նկարագիրն է: Եվ այդ նկարագրություններում ակնհայտորեն իրար են ձուլվում իրականն ու հեքիաթայինը, պատկերայինն ու իրատեսականը, մշակութայինն ու ճշգրիտը: Այդ հարացույցում առավելապես քննվում են հեքիաթային նկրտումները, որոնց միջոցով առավել հետաքրքրանում է վեպի սյուժեն: Վեպում ներկայացված են Օսմանյան կայսրության մեջ տեղի ունեցող կրոնական և գրական զարգացումները, միստիկ մոտեցումները, ֆանտաստիկան՝ միաձուլված իրականությանը, որը հիմնականում հեզնանք է արտահայտում:

Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե կրոնական և հոգևոր թեման վեպում զիջում է հերոսների և կերպարների նկարագրություններին՝ առավել շեշտադրելով մզկիթների, պալատների և շինությունների ճարտարապետական առանձնահատկությունները, կահավորանքի, պալատական անդամների փոխհարաբերությունները, սակայն նկատում ենք նաև, որ հենց այս նկարագրություններն են, որ ձևավորում են հերոսներին և նրանց վերադարձնում այնտեղ, որտեղ իրենք պիտի լինեն:

Առհասարակ ճարտարապետությունը հանդիսանում է սույն վեպի առանցքային թեման, որը հնարավորություն է տալիս սյուժեում տարրալուծել մշակույթի ու հոգու կերտումները: Վեպում ընթացող ճարտարապետական աշխատանքները ընթերցողին զուգահեռ ներկայացնում են նաև, թե ինչպես են կոթողի հետ ճարտարապետն ու իր աշակերտները փոխվում և հղկվում: Ճարտարապետ Սինանը մարդկային մարմինն ու կազմվածքը համեմատում է ճարտարապետական նմուշի հետ՝ ասելով. «Մարդու դեմքը ֆասադն է, աչքերը՝ պատուհաններ, բերանը՝ դուռ, որ բացվում է տիեզերքի առաջ: Ուտքերն ու ձեռքերն էլ աստիճաններ են: Այդ իսկ պատճառով էլ, երբ տեսնում եք ստրուկի կամ վեզիրի, մարգարեի կամ մուրացիկի, դուք պարտավոր եք հարգել նրանց: Նրանք նույնպես կոթողներ են» [Shafak, 222]:

Ճարտարապետ Սինանի կողքին վեպում հիմնարար դեր է տանում Ջահանը՝ հնդկ մի պատանի, ով 12 տարեկանում աշակերտում է Սինանին, մինչև որ ինքն էլ դառնում է հայտնի և նշանավոր ճարտարապետ: Ջահանի կերպարը անմեղության խորհրդանիշ է: Նա կարծես դատարկ տակառ լինի, որի մեջ Սինանն անընդհատ իմաստություն և գիտելիք է լցնում: Արքունիքում Ջահանը սկզբում ծառայում է որպես կենդանավարժ: Ջահանի կերպարն ամբողջական չէ, եթե չենք խոսում սպիտակաթույր փղի՝ Չոթայի մասին: Նրա մանկության և պատանեկության լավագույն ընկերը, պաշտպանն ու հարազատը Չոթան է: Շաֆաքը Ջահանի կերպարը միաձուլել է փղի հետ երկու նպատակով. հնդկական մշակույթում փիղը սրբություն է, և հետո էլ կենդանական աշխարհում ամենախելացի և կարեկից կենդանին փիղն է, հետևաբար տղային մշտապես ուղեկցում են բարին ու սուրբը: Ջահանն է ընդունում Չոթայի ծնունդը և այդ օրվանից, նա դառնում է իր ընտանիքը: Ջահանը Հնդկաստանից Թուրքիա է գալիս աշխատելու, սակայն նրա գալն ավելի ճիշտ կլիներ ձևակերպել որպես փախուստ: Տղայի խորթ հայրը

բավականին դաժան էր վարվում թե՛ իր և թե՛ իր մոր հետ: Այդ իսկ պատճառով էլ նա մոռանում է իր ընտանիքն ու հարազատություն փորձում գտնել օտար ափերում: Սակայն Ջահանը երբեք չի մոռանում իր ընտանիքի անդամներին, և հատկապես՝ մորը և մշտապես հիշում նրա ասած խոսքերը, հատկապես՝ իր կյանքի դժվարին պահերին: Մայրն ասում էր. «Ինչ էլ, որ անես, որևէ մեկին երբեք չվնասես, ոչ էլ թույլ տուր, որ քեզ վնասեն: Աշխատիր լինել ոչ սիրտ կոտորող, և ոչ էլ թույլ տուր, որ քո սիրտը կոտրեն» [Shafak, 59]:

«Ճարտարապետի աշակերտը» վեպը հանդիսանում է մոդեռնիստական և պոստմոդեռնիստական համաձուլվածքի արդյունք: Վեպում իրար են միաձուլվում Արևելքն ու Արևմուտքը, ավանդականն ու ժամանակակիցը, հինը և նորը: Այս վեպը լի է էներգիայի հոսքով, հետաքրքիր հակադրություններով և իրար հաջորդող վառ նկարագրություններով: Հեղինակը հերոսների միջոցով փորձում է բացահայտել Ստամբուլ քաղաքի վերաբերյալ ճշմարտությունը՝ պնդելով, որ այն մոռացության քաղաք է: Կարծես այստեղ միստիկ ուժերն են իշխում, և ամեն բան պարուրված է տարօրինակության շղարշով: Ամեն ինչ արագ անհետանում և մոռացվում է: Հեղինակի խոսքերով՝ այստեղ ամեն բան կարծես գրվում է ջրերի վրա և կորչում [Shafak, 145]: Ստամբուլում ապրող մարդիկ մշտապես փորձում են ջնջել իրենց և քաղաքի անցյալը, սակայն անցյալը համառ է գտնվում իր մշակութային և ճարտարապետական կոթողներով: Դրանք են միակ խոսուն վկաները, որոնք կարող են պատմություն և կերպարներ թելադրել: Եթե կորեն այդ կոթողներն ու մշակութային արժեքները, կկորեն և նրա բնակիչները: Ստացվում է այնպես, որ դրանց կերտողները նաև մարդակերտ անձեր են:

Այսպիսով, Շաֆաքը հենց այնպես չէ ընտրել ճարտարապետությունը՝ որպես իր վեպի հիմք: Ճարտարապետը նորի կերտողն է սկզբից մինչև վերջ, նա կարծես Աստված է, ով արարում է հավիտենական գործեր, որոնք հիշվելու են պատմության ընթացքում: Այս վեպում ճարտարապետ Սինանը ոչ միայն շինություններ է կերտում, այլ նաև իր աշակերտների հոգեկերտվածքն է ձևավորում: Իր բարի և խելամիտ խորհուրդների շնորհիվ նրանք կատարելագործվում են ոչ միայն որպես ճարտարապետներ, այլև որպես մարդ: Ինքնանպատակ չէ այն հատվածը վեպում, որտեղ ճարտարապետը՝ որպես ուսուցիչ, համեմատվում է նաև մարգարեների հետ: «Մարգարե Հակոբոսը ունեցել է 12 տղա, Հիսուսն ունեցել է 12 աշակերտ, մարգարե Հովսեփը, ում մասին խոսվում է Ղուրանի 12-րդ հատվածում, հոր սիրելի որդին էր, և Ջահանը՝ փոքրիկ հնդիկ տղան, իր 12-ամյա հասակում Սինանի 12-րդ աշակերտն էր» [Shafak, 26]: Հեղինակը անթաքույց ներկայացնում է, որ իր հայրենիքում կոսմոպոլիտանիզմը և այլազանությունը բավականին դժվար ընկալելի հասկացություններ են: Այդ է պատճառը, որ իր վեպերը հանդիսանում են ազատ ծայնի բարձրաձայնում, որն ինչ- որ կերպ կարող է օգնել Թուրքիային:

Վեպում ճարտարապետ Սինանը Ջահանին սովորեցնում է ինչպես լինել ներդաշնակ և հավասարակշիռ, և հենց նույն կերպ էլ կառուցել ճարտարապետության նմուշներ: Նա մշտապես կրկնում էր. «Քեզ նորից ու նորից վերակառուցիր, թեկուզ ավերակներից» [Shafak, 60]:

Սա խոսում է այն մասին, որ Սինանը կատարում է նույն դերը, որ Վիրգիլիոսն էր ստանձնել Դանթեի «Աստվածային կատակերգություն» երկում: Ինչպես այդ աշխատության մեջ Վիրգիլիոսն է Դանթեին ուղեկցում դեպի դժողք, դրախտ և քավարան, այնպես էլ նույն ճանապարհն են անցնում Սինանը և Ջահանը: Ինքը՝ Շաֆաքն էլ վեպում անդրադարձ է կատարում Դանթեի այս նշանավոր աշխատանքին: Երբ Ջահանը իր ընկեր Դավուդի հետ մեկնում է Իտալիա կատարելագործվելու և Միքելանջելոյին հանդիպելու համար, գրադարանում նրան են հանձնում Դանթեի «Աստվածային կատակերգությունը», որն էլ նրա համար դառնում է կյանքի ուղղորդիչ հիմնասյուն:

Անցնելով բազմաթիվ բարդ և դժվար փորձությունների միջով, Ջահանը հասկանում է, որ «կամուրջներ քանդելն առավել հեշտ է, քան դրանք կառուցելը» [Shafak, 153]: Նա նաև հասկանում է, որ որևէ բանի հասնելու համար հարկավոր է երկար ժամանակ, հմտություն և համբերություն, մինչդեռ ավերումը մի քանի վայրկյան է տևում: Շաֆաքը կամուրջների և մզկիթների կառուցումն օգտագործում է փոխաբերական իմաստով, քանի որ նա ցույց է տալիս, թե ինչպես ատելությունն ու չարիքը կարող են հեշտությամբ քանդել, մինչդեռ սերն ու բարությունն են, որ աշխարհը կերտում են նորովի: Պետք է նշենք, որ Շաֆաքը հրաշալիորեն միավորել է բոլոր ազգերին և հետևաբար՝ բոլոր կրոններին իր վեպում: Թե՛ ճարտարապետական աշխատանքներում, թե՛ առհասարակ առօրյա կենցաղում անընդհատ դրական անդրադարձ է կատարում թուրքերի կողքին ապրող հայերի, հույների, քրդերի, հրեաների և այլ ազգերի կրոնին ու մշակույթին: Հեղինակը նրանց տեսնում է որպես մեկ միասնություն, ամուր բազուկ, որի շնորհիվ է, որ ծաղկում և զարգանում է Օսմանյան կայսրությունը: «Կան 72 ցեղախմբեր Թուրքիայում. յուրաքանչյուրն իր տեղն ունի: Քանի դեռ բոլորս գիտենք մեր սահմանները, մենք կապրենք խաղաղության մեջ» [Shafak, 34]: Այսպես է նկարագրում Ջահանին Թուրքիան՝ իր ուղեկցողը:

Առհասարակ, վեպում կրոնական գիծը անընդհատ տեսանելի է, սակայն նորից այն ներկայացվում է որպես համամարդկային արժեք: Հեղինակը նշում է, որ բոլոր կրոնների միավորիչ ուժը մեկ Աստված է՝ անկախ ուրիշ լեզուներում նրա անունից: Նա վեպում միավորում է բոլորին և քարոզում սիրել և հարգել միմյանց: Ղուրան թե Աստվածաշունչ՝ երկուսն էլ մարդկային հոգեկերտվածք են ձևավորում և ուղղորդում կյանքում ճիշտ ապրելուն: Եվ Շաֆաքը հանգում է համամարդկային եղբայրության և համերաշխության գաղափարին:

Եզրակացություն

Ստեղծագործելով պոստմոդեռնիստական ուղղության շրջանակներում՝ անգլիացի գրող Էլիֆ Շաֆաքը նորովի է բարձրաձայնում այնպիսի հիմնախնդիրներ, ինչպիսիք են՝ համամարդկային հանդուրժողականությունը, համերաշխությունը, ֆեմինիզմը և այլն: Ունենալով թուրքական ծագում՝ գրողն իր ստեղծագործությունների մեծ մասի հիմքում դնում է հենց թուրքական վարք ու բարքի, կյանքի ու կենցաղի վերհանումը: Շաֆաքի գաղափարները

լավագույնս դրսևորվել են նրա «Ճարտարապետի աշակերտը» վեպում՝ դառնալով նրա ստեղծագործական արվեստի իսկական այցեքարտը: Լինելով մեր երկրում չուսումնասիրված գրող՝ Էլիֆ Շաֆաքի ստեղծագործական արվեստը կարող է դառնալ գիտական լուրջ ուսումնասիրության առարկա, քանի որ գրողի առաջարկած գաղափարները հենվում են մարդասիրության և համամարդկային իրավունքների ճանաչման վրա:

Գրականության ցանկ

1. Bauman Zygmunt, *Intimations of Postmodernity*, London, Routledge, 1992, 231p.
2. Bonhoeffer Dietrich, *Letters & Papers From Prison*, Ed. Eberhard Bethge, New York, Touchstone, 1953, 291 p.
3. Pound Ezra, *Make it New, Essays*, London, 1935, 420p.
4. Shafak Elif, *The Architect's apprentice*, London, Penguin Readers, 432p.
5. Varadarajan Tunku, "12 people who will make 2017 great again (in a good way)", *The revolution power of diverse thought*, Politico, 2 September 2017, 18-25pp.
6. Николаев Дмитрий, *Смех–оружие сатиры*, Москва, Искусство, 1962, 224 с.

**POSTMODERNIST TECHNIQUES AND THE SYNTHESIS OF EASTERN/WESTERN
IDENTITY IN ELIF SHAFAK'S NOVEL THE ARCHITECT'S APPRENTICE**

Anahit Yeganyan

PhD in Philology, Associate Professor

YSU, Chair of Foreign Literature

annyeganyan@yahoo.com

Abstract

The article examines the literary worldview and work of the contemporary writer Elif Shafak. Shafak is considered an English-speaking writer whose roots originate from Turkey, but according to her, she belongs to the whole world. Her works belong to the modernist and postmodernist literary trends, as they contain elements typical of twentieth-century and postmodernist literature: the fusion of the fabulous and the real, the subtle definition of irony, intertextuality, and of course, serious and profound religious ideologies. Following all the principles and standards of postmodernist literature, Elif Shafak creates a unique fairy-tale reality in which the intertextual materials, which are somewhat reproduced through irony, become keys to the heroes' self-creation and self-discovery. Many of Shafak's ideas are best reflected in her novel "The Architect's Apprentice", where the behavior and morals of the city Istanbul are examined. By presenting representatives of different nations side by

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

side, Shafak promotes the ideas of universal solidarity and humanity. Elif Shafak also pays special attention to feminist themes, as one of the most important issues of all time.

Keywords: *Elif Shafak, Anglo-Turkish literature, postmodernism, intertextuality, fairy-tale narrative, the synthesis of East and West, intercultural identity.*

Ներկայացվել է՝ 30.03.2026թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 06.05.2026թ.